

Prof. Dr. Gjorge IVANOV
Makedonya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(2009-2019)

MÜSLÜMAN, HRİSTİYAN VE YAHUDİ TOPLUMLARININ BİR ARADA YAŞAMASINI SAĞLAYAN OSMANLI MODELİ

Sözlerimin başında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. Yıl Dönümünü kutluyor, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'ne ve dost Türk halkına barış, refah ve başarılarla dolu nice yüz yıllar diliyorum

Tarihçi İlber Ortaylı, "Cumhuriyeti Balkanlardan gelenler kurdu." diyor. Modern Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve eşi bugün Yunanistan sınırları içinde kalan Selanik doğumlu; Cumhuriyet'in ilk Başbakanı Ali Fethi Okyar ve eşi ise günümüzde Makedonya Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Pirlepe doğumlu.

Bugün, hakkında konuşmak istediğim konu, bölgemizde yaşanan ve gelecek adına hepimizde büyük bir kaygı ve korku yaratan güncel olaylardan kaynaklanmaktadır.

Bunlar, Yakın ya da Orta Doğu'da yaşanan savaşlarla çatışmalar; İsrail'le Hamas arasında yaşanan savaş, Ukrayna savaşı ve Orta Afrika coğrafyasında barışı tehdit eden olaylardır.

Bu savaşlar ve çatışmalar, bütün savaşların temelinde yatan konuları ve bu çatışmaların barışçıl yollardan çözüm olasılıklarını tekrar tekrar gündeme getirmektedir. Günümüzde yaşanan bütün bu savaşların nedenlerini ve sonuçlarını anlatmaya şu anda zamanımız yetmeyeceği için son 5.000 yılın olaylarına çeşitli animasyon videoları aracılığıyla şöyle bir göz atalım isterseniz.

Önce Orta Doğu'nun imparatorluklar tarihine bakalım.

<https://www.youtube.com/watch?v=W4hwCz06Qlg>

Ortadoğu tarihi boyunca yaşanan savaş ve çatışmaların çoğu "Kutsal Topraklar"la bağlantılı olmuştur. Günümüzde, "Kutsal Topraklar" terimi, kabaca bugünkü İsrail devleti, Filistin devleti ve Lübnan'ı kapsayan bir bölgeyi ifade etmektedir. Bu bölge, daha doğrusu bölgedeki yerler; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi tek tanrılı dinler için çok büyük bir öneme sahiptir. Yahudilik ve Hristiyanlığın en kutsal şehri ve aynı zamanda İslam'ın üçüncü en kutsal şehri olan Kudüs, "Kutsal Topraklar" bölgesinin en önemli şehridir.

Ortadoğu tarihi boyunca yaşanan savaş ve çatışmaların çoğu "Kutsal Topraklar"la bağlantılı olmuştur. Günümüzde, "Kutsal Topraklar" terimi, kabaca bugünkü İsrail devleti, Filistin devleti ve Lübnan'ı kapsayan bir bölgeyi ifade etmektedir. Bu bölge, daha doğrusu bölgedeki yerler; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi tek tanrılı dinler için çok büyük bir öneme sahiptir. Yahudilik ve Hristiyanlığın en kutsal şehri ve aynı zamanda İslam'ın üçüncü en kutsal şehri olan Kudüs, "Kutsal Topraklar" bölgesinin en önemli şehridir.

Bu bölgenin kutsallığı, Haçlı Seferleri'nin yapılmasının ve Müslümanlar tarafından yeniden fetih edilmesinin temelini oluşturmuştur. Bugün İsrail ile Filistin arasındaki mevcut savaş da kısmen, "Kutsal Topraklar"ın kontrolüne ilişkin dini inançlarla ilgilidir.

Bu ikinci animasyon videosu aracılığıyla tarih içinde "Kutsal Topraklar"ın kimler tarafından fethedildiğini, ele geçirildiğini ve kaybedildiğini görelim.

<https://www.youtube.com/watch?v=8tldCsMufIY>

Google'da İngilizce olarak bir tarama yapıp yazılan metin, yayın ve kitap başlığında kaç kere savaş, kaç kere de barış sözcüğünün geçtiğini araştırarak olursak şu sonuçları elde ederiz:

- Savaş: Yaklaşık 8.060.000.000 sonuç (0,33 saniye)
- Barış: Yaklaşık 3.100.000.000 sonuç (0,29 saniye)

Başka herhangi bir dilde yapılacak bir taramada da benzer sonuçlar çıkacaktır.

Buradan da insanlığın, yani bizim medenî dünyanın kafasının barıştan çok savaşla meşgul olduğu sonucuna varabiliriz.

Şimdi de tarihî seyir içinde bugüne kadar yapılmış olan savaşların listesine bir bakalım:

https://en.wikipedia.org/wiki/Outline_of_war

Diğer dillerin vikipedilerinde eksik verilen savaşların, muharebelerin, iç savaşların, modern zamanın savaşlarının listelerini, Fransızca Vikipedi'de bulabilirsiniz:

https://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_de_guerres

Conway W. Henderson'un ifadesine göre, M.Ö. 3500'lü yıllarından M.S. 20. Yüzyılın başlarına kadar geçen zaman diliminde dünyada 3,5 milyar insanın hayatını kaybettiği 14.500 savaş yaşanarak geride barışla geçen yalnızca 300 yıl kalmıştır.

İlginç olanı ise, bugün yaygın olan görüş ve düşüncelerin aksine dünya tarihinde barışın Ortadoğu ve Balkanlarda en uzun süre hakimiyet sürmüş olmasıdır.

Barışın en uzun sürdüğü bu dönemler tarihte Pax Romana (Roma Barışı) ve Pax Ottomana (Osmanlı Barışı) olarak bilinmektedir. Elbette literatürde Pax Hispanica (İspanyol Barışı), Pax Britannica (İngiliz Barışı), Pax Americana (Amerikan Barışı), Pax Europaea (Avrupa Barışı) vb. gibi başka barış dönemlerinden de bahsedilmektedir. Ancak söz konusu dönemler bu araştırmanın kapsamı dışında olduğundan burada onların sadece adlarını zikrediyoruz.

"ROMA BARIŞI" (PAX ROMANA)

"Pax Romana" (Roma Barışı) kavramı ilk kez İngiliz tarihçi Edward Gibbon tarafından 18. yüzyılda altı cilt olarak hazırladığı *"Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi"* adlı şaheserinde kullanılmıştır.¹ Gibbon'un bu kavramı, tarihçilere benzer olgular için benzer terimleri kullanmalarına imkân tanıdığı gibi, aynı zamanda emperyalizmi haklı çıkarmalarına da hizmet edecektir. Bu tür anlayışlara göre, medeniyetin kesintisiz olarak gelişmesini, ancak bir dünya gücü olan bir devlet, yani heterojen küçük etno-kültürel entiteler üzerinde hakimiyet kuran bir imparatorluk sağlayabilir. Nitekim, 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında ABD'nin egemen olduğu küreselleşme sürecinin "Pax Americana" olarak adlandırıldığı günümüzde de bu tür görüşlere rastlamak mümkündür.²

¹ Edward Gibbon: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (vol. I, 1776; vols. II, III, 1781; vols. IV, V, VI, 1788–1789). all London: Strahan & Cadell.

² Burton, Paul J. "Pax Romana/Pax Americana: Views of the "New Rome" from "Old Europe", 2000–2010". *International Journal of the Classical Tradition*. 20 (1–2): 15–40, 2013.

Akdeniz havzasında bir barış ve refah dönemi olarak “Pax Romana”, Octavianus Augustus’un hükümdarlığı (M.Ö. 27 – M.S. 14 yılları) döneminde başlamış ve Markus Avrelius hükümdarlığının (M.S. 161- 180 yılları) son yıllarına kadar sürmüştür. Octavianus Augustus, bu dönemde hâkim olan uyum ve istikrarın temellerini atmış olup, bu durum aynı şekilde Kuzey Afrika ile Pers (Fars) İmparatorluğuna da yayılmıştır. Roma İmparatorluğu, Roma vergi sistemi ile Roma askeri kontrolünü kabul etti, her birine kendi yasalarını çıkarma ve uygulama izni vererek bazı eyaletleri himayesi altına alıp yönetti. Britanya'dan Mısır'a, Pireneler'den Mezopotamya'ya kadar uzandığı bu dönemde Roma İmparatorluğu, dünyadaki gücü ve nüfuzunun zirvesini yaşıyordu.

“Pax Romana” döneminin ana özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Uzun Süreli Barış.
- Sınır Bölgelerinde Güvenliğin Sağlanması.
- Ekonomik Refah.
- Kültürel ve Bilimsel Gelişme.
- Roma İmparatorluğu’nun Genişlemesi.

"Pax Romana" dönemi, M.S. 180 yılları civarında sona ermiştir. Bu dönemin oldukça karmaşık ve çok sayıda sona erme nedenleri vardır. Bu tür tarihî değişimler, genellikle tek bir nedene dayanmayıp çeşitli etkenler toplamının bir sonucu olarak vuku bulurlar. "Pax Romana"nın sona ermesinde etkili olan en önemli etkenlerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- İç çekişmeler ve çatışmalar.
- Ekonomik sıkıntılar ve malî zorluklar.
- Barbar kavimlerinin baskıları.
- Siyasî ve askerî istikrarsızlık.
- İmparatorluğun ikiye bölünmesi.

Bu etkenler, diğer unsurlarıyla birlikte, "Pax Romana"nın sonunu şekillendirmiş ve böylece Roma İmparatorluğu tarihinin, birçok savaş ve çatışmayla dolu bir başka evresine geçişin işaretlerini vermiştir.

OSMANLI BARIŞI (PAX OTTOMANA)

18 ve 19. yüz yıldaki Avrupalı ve genel olarak Batılı tarihçiler, Osmanlı İmparatorluğu’na karşı büyük bir ön yargı ile yaklaşıyorlardı. Onların eserlerine bakıldığında Osmanlı ile ilgili anlatılarında, Osmanlıyı zulüm ve şiddetin sürdüğü zorba bir devlet olarak anlatan tasvirlerin hâkim olduğu görülmektedir. Bu eserlerde Osmanlı, Avrupa’da kötü olan her şeyin müsebbibi olan bir imparatorluk, sultanlar ise terör estirmek suretiyle sınırsız güce kavuşan merhametsiz, kan dökücü, karakteri bozuk, hayatları türlü ahlaksızlıklarla dolu insanlar olarak gösterilmektedir. Böylesine önyargılarla dolu bu olumsuz bakış açısı, belki de o dönemde kendi içinde kavgalı olan Avrupa’nın, birkaç yüzyıldan beri mutlak güç sahibi olan ve kendi içinde sağlam ve güçlü bir idare ile kendisine (devlete) güçlü bağlarla bağlı olan hoşgörülü bir nüfusa sahip olan ve birkaç yüzyıldan beri Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplumlarının barış, huzur ve uyum içinde yaşadığı bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti’ne karşı duydukları kıskançlık ve hoşnutsuzluğundan ileri gelmekteydi.

Belki tam da bazılarının içinde bugün de bulunan bu önyargılardan dolayıdır ki “Pax Ottomana” (Pax Ottomanica, Pax Osmanica), yani “Osmanlı Barışı” ifadesine, kaynaklar veya literatürde “Pax Romana” ifadesi kadar sık rastlanmamaktadır. Yine de bazı yazarlar ya da tarihçiler “Pax Ottomana” ifadesini, Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti altında bulunan bölgelerdeki barış ve istikrar dönemini tarif etmek için

kullanmışlardır. Tarif edilen dönem tarihte Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'da, Güneydoğu Avrupa yani Balkanlarda, Karadeniz kıyısında ve Kuzey Afrika'nın bir kısmında en güçlü ve en etkili güç olduğu dönemi (15. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başları arasında) kapsamaktadır. 13. Yüzyılın başlarından Osmanlıların gelişine kadar Romalılar (daha sonra Bizanslılar olarak adlandırılmışlar), Bulgarlar, Sırlar, Arnavutlar, Yunanlılar, Franklar, Latinler arasında sürekli savaşların ve silahlı çatışmaların yaşandığı bu bölgeler için Osmanlı İmparatorluğu idaresi, barışın teminatıydı.

"Pax Ottomana" terimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı halklar ve onların kültürleri üzerinde olumlu etki yarattığını, yani Osmanlı imparatorluğunda yaşayan bu farklı halkların arasında uyumun bulunduğunu ve yüzyıllarca "Millet Sistemi" içinde yaşayan bütün farklı kültür, gelenek ve dinlere hoşgörü gözüyle bakılması ve saygı duyulması nedeniyle her bölgenin egemen yapıya entegre olduğunu düşünen tarihçiler tarafından kullanılmaktadır (bu terimi kullanan tarihçilerin listesi bu yazının en sonunda verilmiştir). Bu tür tarihçilere göre Osmanlı İmparatorluğu, kendi topraklarında veya kendisine tabi bölgelerde yaşayanlar arasında kendi geleneklerini veya İslam inancını zorla yaymaya çalışmamıştır. Tam aksine Osmanlı idaresi, tebaasının sorun ve anlaşmazlıklarına diplomatik bir yaklaşımla yaklaşıyordu ve bu bölgelerde ticareti teşvik edip destekliyordu. "Pax Ottomana"nın en temel özelliği, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan herkese kendi dininin gereklerini yerine getirme hakkını tanımaktı. Çünkü Osmanlı, kendi bölgelerinde yaşayan farklı dinlere karşı herhangi bir ayrımcılık yapmıyordu. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Müslümanlar, Yahudiler ve çeşitli Hristiyan kiliseleri, Balkanlar ve Ortadoğu'da kendi aralarında kavgalı olan bölgelerin ve bu bölgelerdeki insanların birlik olması ve barışmasını sağlayan, kendine özgü "**bir arada yaşama**" modelleri meydana getirmişlerdir.

Yüksek vergilere dayanan bin yıllık Roma (Bizans) İmparatorluğu hakimiyetinin müesseselerini ortadan kaldırarak Osmanlılar, ilk başta özellikle çok yüksek vergilerden, kendilerine yabnacılaşmış beceriksiz bürokrasiden ve yolsuzluklardan muzdarip olan, çoğunluğuktaki Ortodoks Hristiyan köylülerin güvenini kazanmışlardır. Mesela Sultan II. Mehmed'in kadıları (hukukçuları), olası isyanlara yol açmamak, fakat aynı zamanda taşra bölgelerin iyi yönetilebilmesi için idarenin devamlılığını tesis etmek için yeni fethedilen yerlerdeki tebaanın örf ve adetlerini koruma girişimlerinde bulunmuşlardır. Taşra bölgelerde güvenliği sağlamak, vergi ve cizye toplayıp ekonomiyi kontrol etmekle vazifeli temsilcileri bulunan, belli bir hiyerarşi içinde işleyen merkezî bir idarenin kurulması için Bizans döneminde yürürlükte olan Roma hukukunun bir kısmından da yararlanılmıştır. Örneğin 1500 yılı na ait vergi kayıtlarındaki verilere göre bu dönemde Rumeli'de mevcut 1.111.799 aileden 862.707'si Müslüman olmayıp ağırlıklı olarak Hristiyanıdır. Hristiyanlar, devlet idarelerinde görev alıp en yüksek pozisyonlara kadar yükselebiliyorlardı. Sadrazamların birçoğu Balkan kökenliydi ki adları bilinen en az 14 sadrazamın Balkanlı olduğu bilinmektedir.

16. yüzyıldan kalma Avrupalı elçilerin ve seyyahların yazılarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun şemsiyesi altına girmeyi kabul edip hayatlarını bu topraklarda yaşayan Hristiyan nüfusa yönelik yapılan herhangi bir dinî baskı, zulüm veya onlara karşı alınan tedbirlerden bahsedilmemektedir. 15. Yüzyılın sonlarında İspanya ve Orta Avrupa'dan sürülen Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına yerleştirilip burada himaye edilmişler ve hiçbir zaman Osmanlı topraklardan sürülmemişlerdir. Osmanlı şemsiyesi altında yaşayan birçok toplum kendi dillerini, dinî inançlarını, kültürleri ile örf ve adetlerini korumuşlardır. Bu durum, gerçek manada bir siyasi istikrarın ve barışın tesis edildiği dönemlerin yaşanmasını sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun gücünün zirvesine, 1520-1566 yılları arasında tahtta bulunan ve Muhteşem Sultan olarak da bilinen Kanunî Sultan Süleyman döneminde ulaştığı kabul edilmektedir. Bu dönemde dünyanın önemli bir bölümü Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği ve kontrolü altında idi ve bu dönem istikrar ve barış dönemi olarak karakterize edilmektedir. Akdeniz'in, Orta ve Doğu Avrupa'nın, Kuzey Afrika'nın kıyılarının büyük bir bölümünü fetheden Osmanlı, Eski Dünya coğrafyasında (Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının) askeri üstünlüğe sahip en büyük güç oldu. Irak, Yemen ve Arap Yarımadası'nın güney kesiminde, Kızıldeniz'in doğu

kıyısına yakın bir noktada yer alan liman kenti Aden de fethedildi. Böylece Orta Doğu üzerinde kontrol sağlandığı gibi, Uzak Doğu'ya giden yollar da kontrol altına alınmıştır.

Yine de Osmanlı İmparatorluğunun tarihinde bazı istikrarsızlık, çatışma ve iktidar değişiminin yaşandığı dönemler olmuştur. Bu yüzden "Pax Ottomana", yani Osmanlı Barışının sürdüğü zaman diliminin sınırlarını, "Pax Romana"daki kadar kesin olarak çizmek mümkün değildir. Bu arada, "Pax Ottomana" diye tarif edilen dönemin mutlak bir barış dönemi olmadığını da hatırlatmak gerekir, zira kuruluşundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dönemlerinde birçok çekişme ve çatışmaların yaşandığı görülmektedir.

16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu dönem sultanları ve onların yanında görevli olanların seleflerinde görülen üstün özelliklere sahip olmadığı görülmektedir. Bu dönemde büyük Batılı denizciler, Uzak Doğu'nun kaynaklarını kullanmışlar ve dünya ekonomisinin dengelerini bozacak Yeni Dünya ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve stratejik önemi azalmaya başlamış; ticarî malların ihracatını yapan önemli ekonomik güçler olarak ortaya çıkan İngiltere, Fransa ve Hollanda bu yollardan İmparatorluğ'un içlerine sızıp devletin mali dengesini tehdit edecek duruma gelmişlerdir. 17. yüzyılda Arap vilayetlerinde isyanlar çoğalmış, Ortodoks nüfusun koruyucusu olarak İmparatorluk'taki Rus varlığı ve etkisi artmıştır. 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Rusya ve Avusturyanın Osmanlı'ya karşı iştahlarının kabarmış, 18. yüzyılda Avrupa'daki halk devrimlerinden sonra, Fransız Devrimi'nden kaynaklanan başta milliyetçilik fikri olmak üzere farklı fikir hareketleri İmparatorluğa girmiş ve dağılma süreci yavaş yavaş başlamış oldu.

Günümüzde varlık gösteren 64 ülke, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve çöküşü neticesinde doğmuştur; bunların 33'ü Müslüman çoğunluğa, 31'i gayrimüslim çoğunluğa, biri de Yahudi çoğunluğuna sahip ülkedir.

Yukarıdaki bilgilerden; Osmanlı İmparatorluğu'nun, "Pax Ottomana" kavramıyla da ilişkilendirilebilecek temel özelliklerini ortaya koyan hususların aşağıdaki başlıklar halinde sıralanabileceği sonucuna varılabilir:

- Çok dinlilik.
- Askerî başarı ve toprakların genişlemesi.
- İstikrarlı yönetim ve hukuk sistemi.
- Ekonomik refah.
- Kültür ve sanatta gelişme ve ilerleme.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler sosyokültürel ve dinî açıdan karmaşık olan toplumsal bir yapı içinde bir arada yaşıyorlardı. Bütün bunlar mümkündü, zira Osmanlı yöneticileri hoşgörülüydüler ve bütün dinlere eşit bakmaya çalışıyorlardı, devlet ise farklı dinî grupları yönetme ideali üzerine inşa edilmiştir.

Bu barışçıl bir arada yaşama modelinin, uzun yüzyıllar boyunca hayatta kalmasını ve başarılı bir şekilde sürdürülmesini sağlayan, herşeyden önce şu unsurlar olmuştur:

- Merhamet ve hoşgörü.
- Zimmîlik.
- Yönetim çeşitliliği.
- Ekonomik ve kültürel temaslar.
- Merkezî devlet ve kanun düzenleme sistemi.

Kuşkusuz ki tarihte çok etnikli ve çok dinli topluluklara sahip diğer tüm devletlerde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğundaki bu ilke ve uygulamalara da ideal hoşgörü gözüyle bakılmamalıdır. Ancak yine de Osmanlı İmparatorluğu, dönemin şartlarında farklı dini topluluklar arasında hoşgörü ve bir arada yaşamayı sağlayan devletin bazı özelliklerini taşıymaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki farklı dinlerin barış içinde bir arada yaşama geleneği, bu imparatorlukta çok dinliliğin ve hoşgörünün temelini teşkil eden çeşitli tecrübe ve geleneklerden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda barış içinde bir arada yaşamayı sağlayan önemli hususlardan bazıları şunlardır:

- **İslam'ın hoşgörü geleneği.**
- **Zimmîlik (himaye) sistemi.**
- **Merkezî devlet idaresi.**
- **Ekonomik ve ticarî yönler.**
- **Yerel yöneticiler ve liderler (kanaat önderleri).**

Osmanlı İmparatorluğu, esas itibariyle farklı din ve kültürlere karşı hoşgörüyü destekleyen bir yönetim sistemine ve mevzuata sahipti. Bu durum, farklı dinî topluluklar arasında bir arada yaşamayı ve hoşgörüyü kolaylaştıran koşulların yaratılmasına yardımcı olmuştur. Ancak bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu tarihinin ve bu konudaki tecrübelerinin mükemmel olmadığını, bazı dönemlerde çatışmaların ve hoşgürsüzlüklerin yaşandığını da belirtmek gerekir.

Osmanlı Barışı döneminin sürdüğü sıralarda, Batı Avrupa'da Protestanlığın Reformasyonu ile birlikte Avrupa'nın erken yeni yüzyılı meydana gelip ardından Katolikler ve Protestanlar arasında Avrupa tarihindeki en büyük silahlı çatışmalardan biri olarak bilinen ve Orta Avrupa nüfusunu yüzde 20 oranında azaltan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) yaşanmıştır. Aynı dönemde büyük coğrafi keşiflerin gerçekleşmesiyle birlikte Avrupa sömürgeciliği ile günümüz devletlerinin doğrudan atası olan ulus devletlerin başlangıcı ve Sanayi Devrimi'nin ilk aşaması olan Aydınlanma çağı yaşanmıştır.

Avrupa'nın erken Yeni Yüzyılı; Fransız Devrimi'nin ortaya çıkması, Napolyon Savaşları ve Viyana Kongresi'nde Kutsal Roma İmparatorluğu'nun dağılması ile birlikte sona erer. Söz konusu erken yeni yüzyılda İngiliz ve Rus krallıkları çok kutuplu dünya yarışında birer dünya gücü olarak ortaya çıkarken, Asyalı üç büyük imparatorluk olarak bilinen Osmanlı İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu ve Çing Hanedanı gerileme dönemine girmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu örneğinde olduğu gibi uygulanan, farklı dinler ve etnik topluluklar arasındaki bir arada yaşamayı sağlayan bu modeller somut bir terimle ifade edilmemişlerdir. Bununla birlikte bu modeli "çok dinli toplulukların bir arada yaşama modeli" veya "hoşgörü ve bir arada yaşama modeli" olarak tanımlamamız mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki geleneksel olmayan Müslüman toplulukları koruyan sistemi tanımlamak için kullanılan "zimmet" terimini de bu modelin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Zimmet, kelimenin tam anlamıyla "koruma" anlamına gelir ve bir İslam devletinde gayrimüslim toplulukların hak ve yükümlülüklerini düzenleyen mevzuatı veya sistemi ifade etmektedir.

ZİMMÎ

Osmanlı'nın Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki bir arada yaşamayı sağlayan modellerini anlayabilmek için "Pax Ottomana" (Osmanlı Barışı) dönemine ışık tutan İslam tarihini bilmemiz şarttır.

7. yüzyılda çok kısa bir sürede Arap Yarımadası, İran, Suriye, Filistin ve Mısır'ı içine alan Arap-İslam İmparatorluğu kurulmuştur. Aynı zamanda Halifat (Halifelik) olarak da bilinen bu imparatorluğu yöneten ilk hanedan Emeviler olmuştur. Daha sonra bu imparatorluğun yönetiminin başına geçen Abbasiler vb. gibi çeşitli hanedanlar gelmiştir. Fetihlerle birlikte, yani İslam'ın daha başlangıcından itibaren Müslümanlar, aralarında yaşayan gayrimüslimleri nasıl yönetecekleri sorunuyla yüzleşmek zorunda kaldılar. Dolayısıyla söz konusu üç grup arasındaki temel hiyerarşi oldukça erken bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu hiyerarşiye göre inananlar ya da müminler (Müslümanlar) zirvede yer alırken, sahabi olarak bilinen Muhammed Paygamber'in takipçilerinin, kendileriyle savaşmak zorunda oldukları inanmayanlar ya da kâfirler ise bu hiyerarşinin en dibinde yer almaktaydı.

Hiyerarşik olarak bu şekilde konumlandırılmış bu iki grup arasında, Arapça olarak "ehl'z-zimme" (ehl-i zimme) ya da sadece zimmî olarak adlandırılan gayrimüslimlerden oluşan orta bir kategori olarak üçüncü bir grup ortaya çıkmıştır. Ehl-i zimme terimi, Arapça'da kelimenin tam anlamıyla "Antlaşma Ehli" demektir. Zimmi terimi, çoğu zaman "Kitap Ehli" (Ehl-i Kitap) tabirinin yerine ya da onunla birlikte de kullanılmıştır. Bu tabirle İslam, Hristiyan ve Yahudilik gibi tevhid (tek Tanrı) inancına sahip olan üç dinin mensupları kastedilmiştir. İslam geleneğinde bu dinler "kitap" (sahibi dinler) olarak da adlandırılarak, zira her kitap bir dini (Kur'an İslam'ı, İncil Hristiyanlığı, Tevrat Yahudiliği) temsil etmektedir.

"Ömer Pakı" (Ömer Ahidnamesi) olarak bilinen bir belgede, imparatorluk ile zimmîler arasındaki anlaşmanın ayrıntıları verilmektedir. Bu arada Ömer İbnü'l-Hattab, İslam tarihinde 630'da Mekke'nin kurtuluşundan sonra ikinci halife olup 634-644 yılları arasında halifelik yapmıştır.

Ehl-i kitap, yani zimmîlerle yapılan anlaşmanın temel amacı Müslümanlar tarafından fethedilen bölgelerde gayrimüslim vatandaşların haklarını koruyarak adaleti sağlamak olmuştur.

Ömer Ahidnamesi'nin içerdığı temel hususlardan bazıları şunlardır:

- Din Özgürlüğü.
- Kilise ve ibadethanelerin korunması.
- Cizye (vergi) ödemek.
- Can ve mal güvenliğinin sağlanması.
- Kanunlara uymak.

İslam hukuk geleneğine göre İslam devletinin koruması altında bulunan gayrimüslimler "cizye" denen vergiyi ödemek zorundaydılar. Bu vergi, askerlik hizmetinden muaf tutulan, mülkiyet ve din hakkına sahip olan zimmi halkları ve onların haklarını koruma altına alan sisteminin bir parçası olarak getirilmiştir. Söz konusu vergi, genellikle topluluklara ve bölgelere göre farklılık göstermekte olup nakit veya tarım mahsulü olarak tahsil ediliyordu.

İslam dünyasında anlaşma mensuplarının, yani zimmîlerin tarihte çeşitli örnekleri vardır. Tarih boyunca bu sistem farklı bölgelerde uygulanmıştır. Zimmîler, bazen önemli rol oynamışlar ve içinde yaşadıkları toplumların çeşitli alanlarında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Tarihte en bilinen bazı zimmî topluluklar örnekleri şunlardır:

Endülüs: Müslüman İspanya ya da Müslüman İberya olarak da bilinir. İslam'ın İspanya'da hakim olduğu dönemde (711-1492) buradaki Hristiyan ve Yahudiler zimmî statüsünü haiz topluluklardı. Bu dönemde buradaki Hristiyanlarla Yahudiler kısmen dinî ve kültürel bir özerkliğe sahip olup bilim, felsefe ve sanat gibi alanlarda aktiflerdi.

Osmanlı Millet Sistemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyanlar ve Yahudiler dahil olmak üzere gayrimüslim tebaa zimmî statüsünü haizdi. Bu dönemde onların kendilerine ait kiliseleri ile sinagogları vardı ve devlet yöneticilerinin koruması altında bulunuyorlardı. Onların bazıları ticaret ve zenaata önemli kişilerdi.

Sasaniler dönemindeki şahlık rejimi: Pers imparatorluğu zamanında Sasani Hanedanlığı döneminde Hristiyanlar koruma altına alınmış ve onlara bazı ayrıcalıklar tanınmıştır.

Orta Çağ Döneminde Mısır ve Suriye: Mısır ve Suriye'deki Hristiyan ve Yahudi toplulukları çeşitli dönemlerde zimmi statüsünde yaşamış olup belirli haklara sahip olmuşlar ve korunmuşlardır.

Cezayir: Cezayir'in çeşitli bölgelerinde, zimmîler toplumun bir parçası olup sosyal hayatın çeşitli alanlarında önemli rol oynamışlardır.

Tarihsel bağlam ve koşulların farklı olduğunu ve zimmîlik hukuku uygulamasının farklı zamanlarda ve farklı bölgelerde değişiklik gösterdiğini göz önünde bulundurmakta fayda vardır.

Bu sistem, İslam tarihinde hoşgörünün ve azınlıkların korunmasının bir örneği olarak kabul edilir ve İslam coğrafyasında yaşayan farklı topluluklar arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde son derece etkili olmuştur.

Ömer Paktı olarak bilinen bu sistem, 1839 ve 1856'da çıkarılan hususî fermanlarla önce Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldırılmış, ardında da 1873'te İran'da aynı şekilde ortadan kaldırılmıştır.

MİLLET SİSTEMİ VE OSMANLI BARIŞI **Unutulan ya da Ders Çıkarılamamış Bir Konu**

Günümüz Türk dilinde millet ve barış kelimeleri 16. ve 17. yüzyıllardakinden tamamen farklı bir anlama sahiptir. Bu nedenle, ele aldığımız konuya tarihsel bir perspektiften bakıp millet sistemini, günümüzün ve geleceğin modeli olarak lanse etmeye çalışmadan, yalnızca tarihsel bir model olarak sunmak gerekir.

Kelimelerin anlamları

"Batılı" analist, araştırmacı ve siyasetçilerin temel sorunu, Müslümanlar arasında kullanılan siyasi söylem dilini, kelimelerin kullanılış ve anlaşılma biçimini ve tüm iletişimin en önemli bir parçası olan mecaz ve kinaye bağlamını yeterince anlayamamış olmalarıdır. Bu nedenle, İslam dünyasının henüz İslam öncesi veya İslam dışı fakat hepsi modern Batı'nıkinden tamamen farklı olan başka kültürel geleneklere geliştiği zamanlara geri dönmek gerekiyor. Batı gücü ve düşüncesinin büyük bir etkiye sahip olduğu zamanın öncesine dönelim.

Osmanlı İmparatorluğu medeniyetinde beş yüz yıl boyunca Orta Doğu'nun büyük bir kısmının kaderini şekillendiren ve günümüze kadar özgünlüğünü koruyan genel siyasi kültürün üç unsuru olarak Arapça, Farsça ve Türkçe uyumlu bir kombinasyon oluşturmuşlardır. Bu gelenek, 21. yüzyılın ilk on yıllarındaki mevcut ve korkutucu gerilimler, stresler ve çatışmalar içinde, modern ulus devletlerin kırılğan yüzeyinin çatlakları arasından sızarak yüzeye çıkıyor. 20. ve 21. yüzyıllarda egemen olan Batı yanlısı elit kesimlere rağmen, nüfusun büyük bir kısmında Batılı siyasi fikirler gittikçe daha da az kabul görüyor ve insanların büyük bir çoğunluğu geleneksel inançları daha da kabul edilir ve cazip olarak görmektedir.

Diğer din ve medeniyetlerde sanat ve müzikle ifade edilen pek çok şey, İslam'da kelimelerle ifade edilmekte olup sözlü iletişime de ayrı bir önem verilmektedir. Şiir ve hitabet, Arapların en çok sevdikleri ve üstün oldukları iki sanattır. İslam'ın siyasî dili; bugün için bazıları çoktan unutulmuş, bazıları ise hâlâ mevcut olan mecazlı söz sanatlarıyla doludur. Bu mecazlı söz sanatları sayesinde İslam, siyaseten insanları harekete

geçirebilecek en etkili sembol sistemini sağlar ve bu durum birçok ülkede toplumsal kimlik ve bağı canlı tutmak için temel kriterdir.

İbn Haldun (1332-1406), düşman tehditlerine karşı koymanın, ancak toplumsal bağ sayesinde mümkün olabileceğini ifade eder. O, insanlar arasındaki uyum ve dayanışmayı sağlayan bu toplumsal bağ duygusuna “asabiyet” adını verir. Toplumsal birliği sağlayan bir bağ olarak “asabiyet”, küçük akraba topluluklarında kendiliğinden ortaya çıkmakta ve dinî duygular sayesinde bu bağ, daha da güçlendirilebilmektedir. Önceki nesillerden miras olarak devralınan ve ahlaki davranışlarla eylemlere şekil veren ve onları belirleyen biriktirilmiş inanç değerleri toplamı olarak dinî kimlik, bir topluluğun kültürü olarak tanımlanmaktadır.

İslam devletinin kurulduğu ve İslam hukukunun hakim olduğu tüm ülkeleri kapsayan tek evrensel İslam topluluğu “ümme”tir. Kur’an’da “ümme” kavramı farklı şekil ve anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Arap ümmeti, Hristiyan ümmeti, salih (iyilik sahibi) insanlar ümmeti, insanlara iyiliği emredip kötülükten men eden insanlar ümmeti diye birkaç farklı ümmetten bahsedilmektedir. Bu da demek oluyor ki Kur’ân’ın ifadesine göre ümmet etnik, dinî ya da ahlakî temellere dayanabilmektedir. Müslüman yazarlar, sıklıkla ortak Müslüman ümmetten bahsedip, İslam içindeki etnik gruplara çok nadir değinirler.

İslam’da, ümmet kavramının yanı sıra yeni ve özel anlam kazanan başka kelimeler de kullanılmaya başlamıştır. Bunlardan biri de “millet” kelimesidir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Türkçe “millet” terimi, kendi geleneklerine ve özerklik haklarına sahip farklı dinî toplulukları tanımlamak için kullanılmaktaydı. Türkçeye Arapçadan geçmiş olan “ملة” (millet) kelimesi, Arapçada bir dini veya dinî bir topluluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. Millet (ملة) kelimesinin kaynağı Kur’an’dır. Kur’ân’da bu kelime bir dini ya da dinî bir topluluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. Söz konusu terimin Kur’an’da geçmesi, farklı dinler ve dinî topluluklar düşüncesi ile farklılıklara saygı duyulması ve hoşgörü ile yaklaşılması gerektiği fikrine dayanak oluşturmuştur.³

Akademik merak, bizi Arapça milla kelimesinin daha derinlemesine araştırmaya yöneltti. Arapçadaki “ملة” (millet) kelimesinin kökeni, “kelime” anlamına gelen Aramice “מלתא” (mletā) sözcüğüne dayanmaktadır. Arapça, özellikle Aramîceyi kullanan Hristiyan ve Yahudi geleneklerinin etkisiyle, kelime hazinesinin ve kültürünün önemli bir kısmını Aramî dilinden almıştır.

Bazı dilbilimciler ve ilahiyatçılar, Aramice “מלתא” (mletā) kelimesinin, “kelime” veya “söz” olarak tercüme edilen Yunanca “λόγος” (lógos) terimiyle ilişkili olabileceğini ve bu anlamından yola çıkarak belli bir vahiy kitabının sözlerini kabul edip ona inanan insanların meydana getirdiği dinî bir topluluğu ifade eden bir terime dönüştüğünü düşünmektedirler. “λόγος” (lógos) kelimesi, Yunanca Yeni Ahit’te de aynı şekilde geçmekte olup Mesih İsa’yı Tanrı’nın Sözü olarak tanımlamak için kullanılmaktadır.

Bütün bu bilgilerden, “millet” kelimesinin salında kitap sahipleri anlamına gelen “Ehl-i Kitap” kavramına tekabül ettiği sonucuna varabiliriz.⁴

³ Millet (ملة) kelimesinin Kur’an’da geçtiği yerlerden biri Nahl Suresi’nin 16. Ayeti olup şöyle buyrulmaktadır: *إِنَّا أَرْسَلْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا: «Doğrusu biz her ümmete: “Allah’a kulluk edin ve insanları sahte tanrılara tapmaya zorlayan şeytânî güçlerden uzak durun” diye uyan bir peygamber gönderdik. Allah onlardan bir kısmına doğru yolu nasip etti; bir kısmı da inkârları yüzünden doğru yoldan sapmayı hak etti. “ (Kur’an: 16/36)*

⁴ Bernard Lewis, *The Political Language of Islam*, The University of Chicago, 1988.

Kur'an'daki kullanımında ve bu kullanımından kaynaklanarak türetilmiş diğer kullanımlarında “Millet” kavramı, İslam dinine mensup insan topluluğunu ifade etmek için kullanılır, ancak aynı zamanda gayrimüslim olan diğer dinî toplulukları ifade etmek için de kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda “millet” kavramı, teknik bir terim halini alıp, efendilerinin yönetimi altında belirli özerklik haklarına sahip olan örgütlü, dinî-siyasî toplulukları ifade etmekteydi. Toplumun tamamını ve toplumsal birliği ifade etmek için ise “ümme” kelimesi kullanılmaya devam etmiştir.

Osman Bey Osmanlı Devleti'ni kurduğu 1299 yılında, burası Türklerin yaşadığı küçük bir beylikti. Ancak imparatorluğun genişlemesi ve kurucuları ile haleflerinin başarılarıyla birlikte Osmanlı hakimiyetinin kapsamı içine, Hristiyanlar ve Yahudiler gibi diğer farklı dinî ve etnik gruplar da girmeye başladılar.

Millet sistemi resmî olarak 15. yüzyılda kurumsal hale gelmiştir. Bu sistem, gayrimüslim dinî cemaatlerin (milletlerin) Osmanlı yönetimi altında dinî haklarını ve kendi içlerinde yönetim özerkliğini uygulamalarına imkân tanımaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğunda, tek Müslüman milleti vardı ki bu durum, “millet”in etnik değil, dinî mensubiyeti ifade ettiğinin açık göstergesidir.

Ancak Osmanlı millet sisteminin dinî temellerinin yanı sıra felsefi ve ahlaki bir arka planı da vardır. Dolayısıyla bu sistemin felsefî (teorik) temellerinin ne olduğunu anlayabilmek için, Farabi'nin (870-950) siyaset felsefesiyle "*Faziletli Şehir*" adlı eseri başta olmak üzere, İslam felsefesinin bir bölümünü bilmek gerekir. Ahlakî ya da etik temelleri hakkındaki gerekli malumatı ise İbni Bacce'nin (1085-1138) kendi hayatında ve onun "*Yalnızların Tedbirleri*" (Tedbîrü'l-Mütevahhid) adlı eserinde bulmak mümkündür.

Fransız Devrimi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin siyaset lügatinde siyasî kimlik ve otoriteyle ilgili olarak o zamana kadar geçerli olan yerel otoriteye ve hanedana bağlılık yerine, devlete ve millete (ulusa) bağlılık esasına dayalı yeni kavramlar kullanıma girmiştir.

Bu yeni kavramlardan biri de bugün bütün dünya tarafından kullanılan Arapça kökenli olan “vatan” kavramıdır. Vatan kelimesinin sözlük anlamı “kişinin doğduğu ve yaşadığı yer” demek olup, terim olarak genelde, duygusallık ve nostaljiyi de içeren “yurt” ya da kişinin doğup büyüdüğü “memleket” anlamında kullanılmaktadır. Şiirlerde ise bu kelime, geçip giden gençlik yıllarına duyulan özlemi ifade etmekteydi. 19. yüzyılda bu kelime, Fransızca'dan çevrilen “*patrie*” sözcüğü ile birlikte ve yan yana kullanılmaya başlamasıyla birlikte yeni milliyetçilik terminolojisinin bir parçası haline gelen “vatansever” (patriot) ve “vatanseverlik” (patriotizm) sözcükleri türetilip kullanılmaya başladı.

Avrupa kökenli “nation” (millet) kelimesinin tercüme edilme meselesi muğlaklığı nedeniyle, İslam dünyasında ciddi bir sorun olmuştur. Zira söz konusu kelimenin, hangi kriterlere göre tanımlandığı ve hangi değerlere dayandığı belli değildi. Bu soruların cevabını Avrupa'nın kendisinde bile bulmak zordu; bu yüzden İslam dünyası gibi etnik çeşitliliğin ve topluma derin bağlılığın söz konusu olduğu bölgelerde bu soruların cevabının verilmesi daha da zordu.

Bugünkü laik Türkiye'de millet kelimesi “ulus” (nation) anlamında kullanılmakta olup milletle ilgili tüm diğer terimler kendisinden türetilmiştir. Örneklerini şu tabloda görebiliriz:

<i>İngilizce</i>	<i>Türkçe</i>	<i>Makedonca</i>
nation	millet	нација
nationality	miliyet	националност
nationally	millî	национално
nations	milletler	нации

United Nations	Birleşmiş Milletler	Обединети нации
nationalism	milliyetçilik	национализам
nationalist	milliyetçi	националист

Eski kelimeler yeni bir anlam kazandıklarında eski anlamlarını tamamen kaybetmezler. Öyle ki bazı kelimelerin aynı zamanda hem dinî hem de millî bir anlamı olabilmektedir. Millet kelimesi de bunlardan biridir.

Neredeyse bütün Müslümanların konuşma dillerinde barış kavramı, Kur'an'ın da birçok yerinde geçen Arapça "selam" kelimesiyle ifade edilir. Fakat, selam ifadesi tamamen siyaset dışı bir anlamda kullanılmaktadır. Müslümanlar bu selamlama ifadesini hem bu dünyadaki barışı, yani esenlik ve huzuru hem öbür dünyadaki (ahiretteki) barışı, yani kurtuluşu dilemek amacıyla kullanırlar: "selam aleyküm" "barış, huzur içinde kal (git)" (barış ve huzur sizin üzerinizde olsun). Selâm, savaşın bitme durumu için kullanılmaz, bu durum için savaşın tam zıddı anlamındaki "sülh" kelimesi kullanılmaktadır. Selam kelimesi, daha çok 19. yüzyılda, genel anlamıyla yani savaşın aksi olan durum olan "barış hali" yerine de kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde Araplar, uluslararası ilişkiler bağlamında "selam" kelimesini milletler arasında barışı ifade etmek için kullanırlar.

Millet Sisteminin Tarihi

Osmanlı İmparatorluğu modern millet anlayışını tanıımıyordu. Toplumun genel örgütlenme sistemi, selefi Bizans İmparatorluğunda olduğu gibi dine dayanıyordu. Merkezî toplum (cemaat) fikrinden yola çıkan sultan devleti idare ederken, İmparatorluktaki sosyal hayatın temelini oluşturan zanaat örgütleri (esnaf) veya dinî cemaatleri (millet) kullanıyordu. Bunların içinden hiçbir grubun esiri olmadan bütün bu grupların üzerinde kalabilmek için, kendisini herhangi bir grupta özdeşleştirmemek sultanın çıkarıydı. 14. ve 15. yüzyıllarda Ortadoğu, Kuzey Afrika, Bizans ve Doğu Avrupa'nın büyük bölümünü fetheden Müslümanlar olarak Osmanlılar, çok sayıda Yahudi ve Hristiyan tebaasına sahip olan bir imparatorluk oldular. Osmanlı İmparatorluğu bir Türk ulus devleti olmayıp şariat devleti hukuk sistemine uygun olarak, etnik millet konseptinin bulunmadığı, dinî kurallara göre örgütlenmiş bir imparatorluk ve İslam Hilafetiydi. Tam da bu nedenle, bütün tebaası etnik topluluklar olarak değil, yalnızca dinî cemaatlerin mensupları olarak değerlendiriliyordu. İmparatorlukta yaşayan bütün Müslümanlar ise, etnik kökenlerine bakılmaksızın eşit olarak devletin kurucu halkını temsil ediyordu. Millet kelimesi Farsçadan gelmekte olup Batı medeniyetinde "millet" veya "halk" karşılığında kullanılan bir ifadedir Osmanlı İmparatorluğundaki Müslüman, Hristiyan ve Yahudi dinî toplulukları ifade etmektedir.

1454'te İstanbul'un fethinden birkaç ay sonra, Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmed, Hristiyan ve Yahudi ruhanî liderlere, kendi dinî topluluklarını yönetme hakkı ve onları yönetme konusunda geniş yetkiler vermiştir. Fatih Sultan Mehmed'in bunu Kur'an'da "ehl-i kitab" olarak geçen tebaasının bağlılığını sağlamak için yaptığı düşünülmektedir. Osmanlılar, bu ve başka teolojik ve stratejik saiklerle söz konusu azınlıklara yalnızca dinlerini yaşama özgürlüğünü değil, aynı zamanda kendilerini ilgilendiren hususlarda kendi kanunlarını uygulama hakkını tanıyarak çok daha geniş bir özgürlük alanı tanımıştır. Hristiyanlar ve Yahudiler aslında koruma altına alınan bir halktı ve devlete sadık kalıp vergilerini ödemek koşuluyla kendi geleneklerine göre hareket etmelerine izin veriliyordu. Sultan, millet sistemi vasıtasıyla kilisenin ruhanî liderlerine yeni bir rol biçmiş, böylece Bizans döneminde gerçekleştirdiği manevi faaliyetin yanı sıra kilise, Ortodoks ve Yahudi tebaanın temsilcisi olarak siyaset ve yönetimin de bir parçası haline getirilmiştir. Tam da bu millet sistemi sayesinde, Osmanlı'nın Balkanlardaki fetihleri Ortodoks Hristiyanlığı yok etmemiş, tam aksine Hristiyanlara patrikhaneden başka düşmanları olan Roma'daki Papalığın bile dikkatini çeken birçok ayrıcalıklar tanımıştır. Bizans hakimiyetinin son dönemine hâkim olan kaosun ardından Osmanlı döneminde Kilise artık yeniden toparlanmış ve gücünü artırmıştır. Osmanlılar, millet sistemi sayesinde yüzyıllar sonra ilk defa fiilen Balkanların birliğini sağlamıştır.

1456 ile İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı'ndaki çöküşü arasında geçen yaklaşık beş yüzyıllık süre zarfında, üç gayrimüslim azınlık, kendi kendini yöneten topluluklar olarak resmi olarak tanınmış ayrıca Rum Ortodoks Kilisesi, Ermeni Ortodoks Kilisesi ve Yahudi Cemaati olarak çeşitli yerel idari birimlere ayrılarak teşkilatlanmışlardır. Milletlerin tanınip kurulması başkentte başlayan, ancak yetki sınırları imparatorluğun tüm bölgelerine kadar genişleme eğilimi gösteren evrimsel bir süreçti. İmparatorluktaki her millet en kilisesinin en yüksek ruhanî lideri (Hahambaşı ve iki Ortodoks Patrik) tarafından yönetiliyordu.

Osmanlı İmparatorluğunda beş milletin varlığından bahsedilmektedir. Adı geçen milletlerin yanısıra ayrıca Fransa'nın himayesinde olan Katolik-Roma milleti ile İngiltere ve Hollanda'nın himayesi altında bulunan Protestan milletler de varmış. Bu iki millet bir bakıma büyük Batılı güçlerin etkisinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılar tarafından sömürgeleştirilmek istenmesinin bir sonucuydu.

Tabii olarak en önemli millet "Rum" veya "Rom" olarak da adlandırılan Ortodoks milleti idi. Daha sonra Rumeli bölgesine ad olan Rum milleti adı, o milletin Doğu Roma yani Bizanslı kökenine işaret ediyordu. Rum milleti, Balkanlar'da en fazla sayıda yaşayan Ortodoks Hristiyanın kaderi üzerinde etkili olduğu gibi; aynı zamanda Kudüs, Antakya ve İskenderiye Patrikhanelerinin yetkisi altındaki Arap ve Rum Hristiyanların da kaderi üzerinde etki sahibiydi.

Rum milletin başında, Müslüman efendilerine karşı Ortodoks Hristiyanların istikrarlı oluşlarını ve sadakatlerini sağlamakla sorumlu olan İstanbul Patriği bulunuyordu. Patrik, padişahın fermanı (berat) ile atanıyordu, ancak bu, bir anlamda patriğin daha sonra kilise ve manastırlardan vergiler yoluyla topladığı 3.000 altın karşılığında makamı satın alması şeklinde gerçekleşiyordu.

18. yüzyıla kadar patrik muazzam bir güce sahipti. O, Ortodoks nüfusun millet başı ve aynı zamanda seküler lideri idi olup Osmanlı idaresinde üst düzey bir yetkiliydi ve askerî bürokratlar sınıfının bir parçasıydı. Patrik, Ortodoks nüfusun davranış ve sadakatinden padişaha karşı sorumlu olup, aynı zamanda vergi toplama ve kamu düzenini sağlamakla vazifeli idi. Onun Hristiyan halk arasındaki davaları çözme makamı olması özellikle önemliydi. Milletin, bu anlamda evlilik ve aileyle ilgili bütün konular ve medenî hukukla ilgili başka birçok meslede olduğu gibi, aynı zamanda Hristiyanları ilgilendiren ticari davalarda tam yetkiye ve özerkliğe sahipti. Osmanlı hükümeti, Ortodoks kurumları bu şekilde kendi sistemlerine entegre etmekle tam bir idari ağ oluşturma avantajını elde etmiştir. Bizans'tan miras kalan ve "senfoni" adı verilen kilise-devlet dayanışması nedeniyle, kilise ve temsilcileri, sivil otoriteyle çatışmak yerine işbirliği yapmaya alışmışlardır.

Çok sayıda bulunan her bir milletin ayrı bir kilisesi ve iletişim dili vardı. Dinî cemaatler olarak milletler, Müslümanların yüksek otoritesinin koruması altındaydı. Milletlerin, aralarındaki ilişkilerini kendi kanunlarına göre düzenleyebilmeleri yaygınlık kazanmıştır. Milletin üyeleri çok kapalı bir çevrede yaşayıp sadece kendi aralarında evleniyorlardı.

En karakteristik husus, milletin ayrı bir toprak parçasına sahip olmaması ve yalnızca dinî mensubiyetine göre belirlenmesiydi. Milletin mensupları imparatorluğun her yerinde dolaşma özgürlüğüne sahipti, ancak kendi dinî cemaatlerinin mensubu olarak kalırlardı. Bu durum tam olarak, Eski Osmanlı Güneydoğu Avrupa'sının etnik, kültürel ve dinî haritalarının bu kadar renkli olmasının nedenini açıklamaktadır.

Her dinî grubun, özellikle de aile statüsüyle ilgili meşru gelenek ve uygulamaları, Osmanlı İmparatorluğunun her yerinde saygı gördü ve güçlendirildi. Ancak Hristiyan ve Yahudi milletleri iç işlerini yönetmek konusunda özgürken, iktidarın sahibi olan Müslüman toplumla ilişkileri kesin olarak kurallara bağlanmıştı. Örneğin gayrimüslimlerin kendi inançlarını yaymaları yasaktı ve imparatorluk yetkilileri izin vermedikçe yeni kiliseler inşa edemezlerdi. Karışık evliliklerde sınırlamalar vardı ve gayrimüslimler askerlik yapmak yerine özel vergiler ödemek zorundaydı. Ancak bu sınırlar içinde, kendi kanun ve geleneklerine tabi olarak tam özerkliğe

sahiptiler. Kendi dinlerini yaşama konusunda sahip olduklar tolumsal özgürlükleri garanti altına alındığı gibi, kilise ve manastırlara sahip olabilmelerinin yanı sıra kendi okullarına da sahip olabiliyorlardı.

Bu sistem, 19. yüzyıla kadar temelde insanî (hümanist), toplulukların farklılıklarına hoşgörölü ve son derece istikrarlıydı. Osmanlılar neredeyse bin yılın yarısı kadar bir zaman boyunca tarihteki tüm imparatorluklar kadar çeşitliliğe sahip bir imparatorluğu yönettiler. İlginç bir şekilde de bu çok dinli, çok etnikli ve çok dilli toplum başarılı bir şekilde işliyordu. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler yan yana yaşayarak kendi dinlerinin gereklerini yerine getiriyordu ve farklı kültürlerini karşılıklı olarak zenginleştirdiler.

19. yüzyılda Avrupa'dan gelen liberal fikirlerin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun milletleri bugünkü anlamda milletlere, yani milli devletlere evrilmeye başlamışlardır. Bunu ilk olarak başlatan 1812'de ayaklanarak Sırlar olmuşlar, ancak mağlup edilmişler ve 1817'de yalnızca Sırbistan'ın küçük bir kısmına (Belgrad Paşalık) özerklik sağlayabilmişlerdir. Avrupa ülkeleri ancak 1821'deki Yunan ayaklanmasından sonra, Avrupa'da dayanışma dalgasının başladığı dönemde ilgi göstereceklerdir. Yunan ulus devletinin kurulması nispeten kolaydı çünkü bölgenin sınırları neredeyse çiziliydi. Halkların iç içe yaşadığı Güneydoğu Avrupa'nın diğer bölgelerinde durum ise tamamen farklıydı. Bu durum, Balkan halklarının aydın elitlerinin, eski millet mensuplarının yaşadığı bölgeleri mümkün olduğu kadar daha geniş bölgelerin içine katmayı hayal eden fikirler geliştirmesine yol açmıştır. Büyük Sırbistan, Büyük Bulgaristan, Büyük Yunanistan, Büyük Romanya vb. gibi proje ve fikirleri bunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Avrupalı güçler sık sık müdahalelerde bulundular ve kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yerel elitlerin etno-milliyetçi isteklerinden yararlandılar. Jeopolitik, dinî veya diğer nedenlerle Rusya, Büyük Bulgaristan'ı; Fransa, Büyük Sırbistan'ı; İngiltere, ise Büyük Yunanistan'ı destekledi.

Güneydoğu Avrupa'da barışın ancak büyük bir emperyal gücün halklar ve dinler arasında hakemlik görevini üstlenerek bir tür kültürlerarası düzeni kurmasıyla mümkün olabileceği sonucuna varılabilir. Uzun yüzyıllar boyunca imparatorluklar, özellikle de "millet" sistemine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu bunu sağlamıştır. Daha sonra 19. ve 20. yüzyıllarda Avusturya-Macaristan ve Avrupalı büyük güçler bu bölgedeki müttefikleriyle birlikte hangi bölgede hangi halk tanımının geçerli olacağına karar vermeye başlayarak bir şekilde bu bölgede savaşların yaşanmasına neden oldular. Yugoslavya'da komünist yönetimi altında neredeyse yarım yüzyıl süren belli bir denge yeniden sağlandı.

Millet sisteminin incelenmesi, küresel anlamda karşılıklı bağımlılık ve ulus-altı parçalanma çağında bile bölgesel barış ve dengenin nasıl sağlanabileceği konusunda yalnızca iyi bir ders çıkarılmasını sağlayabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet sisteminin yazılı belli bir resmî belge veya kanunu yoktu. Bu sistem, İmparatorluğun uygulamalarının ve ihtiyaçlarının bir sonucu olarak zamanla oluşmuş ve gelişmiştir. Her ne kadar Millet sisteminin temellerini açıklayan spesifik bir belge bulunmasa da bu sistem İslam hukuku (şariat) ve Osmanlı İmparatorluğu'nda oluşan dinî ve etnik pratikler ışığında incelenebilir.

Millet Sistemi Hakkında İleride Yapılabilecek Araştırmalar İçin Kaynaklar

Millet sisteminin esasları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki birbirinden tamamen farklı dinî ve etnik toplulukların nasıl yönetildiğini gösteren tarihi kaynaklar, diplomatik kayıtlar, mektuplar ve diğer belgelerde görülebilir. Bu kaynaklardan bazıları şunlardır:

Diplomatik Tarihsel Kayıtlar: Osmanlı İmparatorluğu ile diğer imparatorluklar, devletler veya topluluklar arasındaki diplomatik toplantıların, anlaşmaların ve anlaşmaların kayıtları millet sisteminin çeşitli yönleri hakkında açıklayıcı bilgiler verebilir.

Dini Metinler ve Fetvaler: Dinî imamlar (alimler) ve talebeleri, farklı toplulukların yükümlülükleri ve hakları hakkında fetvalar (dinî hukukî görüşler) yayınlayıp şeriatı yorumlamışlardır.

İdari Belgeler: Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi ve organizasyonu ile ilgili kanunlar, anayasalar ve diğer belgeler millet sisteminin çeşitli yönleriyle ilgili olarak incelenip araştırılabilir.

Mektuplar ve Arzuhaller: Yerel liderler ve çeşitli millet temsilcilerinin İmparatorluk yetkililerine yazdığı mektuplar, sistemdeki ayrıntıların ve sorunların anlaşılmasında kaynak olarak kullanılabilir.

Ancak, millet sisteminin bazı yönlerinin yeterince belgelenmemiş olabileceğini veya zaman içinde değişiklik ve uyarlamalara maruz kalmış olabileceği hususu gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Millet sistemi, bu sistemin dinamiklerini ve işleyişini araştıran birçok tarihçi ve araştırmacının ilgisini çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bağlamında millet sistemini ve ilgili yönlerini inceleyen yazarlardan bazıları şunlardır:

Bernard Lewis: Doğu çalışmaları konusunda uzmanlaşmış İngiliz-Amerikalı tarihçi. Aynı zamanda kamusal entelektüel ve siyaset yorumcusu olarak da biliniyordu. Lewis, Cleveland E. Dodge Princeton Üniversitesi'nde Orta Doğu çalışmaları alanında fahri profesördü. Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı yönlerini de içeren İslam tarihi üzerine yaptığı araştırmalarıyla tanınıyor. "Modern Türkiye'nin Doğuşu" (The Emergence of Modern Turkey) ve "İslam Yahudileri" (The Jews of Islam), gibi eserleri millet sistemine göndermelerde bulunabilir.

Marshall G.S. Hodgson: Marshall Goodwin Sims Hodgson, Chicago Üniversitesi'nde İslam araştırmaları alanında akademisyen ve dünya tarihçisiydi. Chicago'da Sosyal Düşünce Disiplinlerarası Komitesi'nin başkanıydı. Osmanlı İmparatorluğu dönemleri dahil olmak üzere İslam tarihinin çeşitli yönlerini araştıran önemli eserler yazmıştır.

Stanley Lane-Poole: Stanley Edward Lane-Poole, İngiliz Oryantalist ve arkeolog, tarihçi ve Arap uzmanıydı. Poole, babaannesi Sophia Lane Poole, amcası Reginald Stewart Poole ve büyük amcası Edward William Lane'in bu alandaki çalışmalarıyla tanınması nedeniyle ünlü Oryantalist bir aileden geliyordu. Millet sistemi dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yönlerini anlatan eserler yazmıştır.

Heath W. Lowry: Heath Ward Lowry, Princeton Üniversitesi ve Bahçeşehir Üniversitesi'nde Osmanlı ve Modern Türkiye ve Atatürk Çalışmaları Fahri Profesörüdür. Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye tarihi üzerine kitapların yazarıdır. Millet sistemi dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu tarihinin birçok yönünü araştırdı. "Erken Osmanlı Devleti'nin Doğuşu" adlı kitabı millet sistemi araştırmaları açısından ilgi çekici olabilir.

Amelia Hadfield: Tarihçi Amelia Hadfield, çeşitli toplulukların etkileri dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve kültürel tarihini araştıran eserler yazmıştır.

Millet sistemi dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine ve dinamiklerine odaklanan Yahudi yazarlar. Yahudi kökenli tarihçiler ve akademisyenler, önemli Yahudi topluluklarının yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemli bağlamları nedeniyle genellikle millet sistemi dahil olmak üzere tarihin çeşitli yönlerini araştırmaktadırlar.

Millet sistemi dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihiyle ilgilenen Yahudi yazarlardan bazıları şunlardır:

1. **Mark Cohen:** Princeton Üniversitesi'nde tarih ve dinler arası ilişkiler profesörü olan Cohen, Müslüman ülkelerdeki Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri dahil olmak üzere tarihini araştırıyor.
2. **Wolfgang Schrader:** Tarihçi ve teoloji profesörü olan Schrader, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudilerin tarihini ve onların Müslüman toplumla ilişkilerini araştırıyor.
3. **Sara Yael Hirschhorn:** Tarihçi ve antropolog, Osmanlı İmparatorluğu dönemi de dahil olmak üzere Müslüman ülkelerdeki Yahudi cemaatinin dinamiklerini araştırıyor.

Millet sisteminin belirli yönleri açısından Yahudi tarihçiler ve akademisyenler tarafından yazılan tarihî ve antropolojik eserlerin incelenmesi faydalı olabilir.

Arap dünyasında tarihçiler ve akademisyenler, bölge tarihindeki önemli bağlamlardan dolayı genellikle Osmanlı İmparatorluğu dönemi dahil olmak üzere tarihin çeşitli yönlerini araştırırlar.

Millet sistemi dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihiyle ilgilenen Arap yazar ve tarihçilerden bazıları şunlardır:

1. **Khalid Mekki Abbas:** Sudanlı tarihçi ve profesör Abbas, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini ve bunun çeşitli toplumlar üzerindeki etkisini araştırıyor.
2. **İbrahim Kajouj:** Lübnanlı tarihçi ve siyasi analist Kajouj, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini ve onun diplomatik ve sosyal yönlerini araştırıyor.
3. **Mustafa Neseb:** Osmanlı İmparatorluğu tarihi ve tarihin çok etnikli ve çok dinli yönleri konusunda uzmanlaşmış Türk tarihçisi.
4. **Salim Jalash:** Lübnanlı bir tarihçi ve profesör olan Jalash, farklı dinî ve etnik toplumlar arasındaki etkileşimler dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini araştırıyor.

Bu yazarlar ve onların araştırma ve çalışmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun millet sistemi ve dinamikleri ile ilgili bilgi ve araştırmalara ulaşmamızda bize yardımcı olabilir.